

XIII. YÜZYILDA YAŞAMIŞ GELENEKÇİ BİR DÜŞÜNÜR: ABDÜLLATİF EL-BAĞDÂDÎ, HAYATI ve ESERLERİ*

Enes TAŞ**

Öz

Abdüllatif el-Bağdâdî XIII. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve farklı ilimlerde temayüz etmiş bir düşündürdür. Klasik kaynaklar felsefe, tıp, coğrafya, kalam, hadis ve fıkıh gibi çeşitli disiplinlerde 160'a yakın eseri ona atfetmektedir. Hayatı hakkında tabakât kitapları ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bunun sebebi büyük oranda onun - İbn Sînâ'ya nazire olarak kaleme aldığı iddia edilen- otobiyografisini yazmış olmasıdır. O, hemen her konuda olduğu gibi felsefe konusunda da gelenekten yana bir tavır almıştır. Bu nedenle Fârâbî'nin takipçisi olarak İbn Sînâ'yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu makalenin öncelikli amacı Gazzâlî sonrasında yaşamış bir düşününürün entelektüel serüvenini ortaya koymaktır. Bunu yapmakla, felsefi düşüncenin, Gazzâlî'nin felsefeye yönelik eleştirisi sonucunda -iddia edildiği üzere- kötürüm kalmadığının anlaşılması umulmaktadır. İkinci olarak ise; Gazzâlî sonrasında, felsefi düşüncenin seyrinde belirleyici olan İbn Sînâcı geleneğin aslında tek eğilim olmadığını, başta İbn Rüşd'ün temsil ettiği, Abdüllatif el-Bağdâdî'nin de dâhil olduğu gelenekçi tavrın ulema nezdinde meşruiyetini koruduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdüllatif el-Bağdâdî, Ansiklopedist, Rihle, Felsefi Gelenek, İslam Bilim Tarihi, Bağdat.

A TRADITIONALIST THINKER WHO LIVED in 13TH CENTURY: ABDULLATIF AL-BAGHDÂDÎ, HIS LIFE and WORKS

Abstract

Abdullatif al-Baghdadî is a polymath thinker who lived in the first half of the 13th century. The classical sources refer to him close to 160 works in various disciplines such as philosophy, medicine, geography, kalam, hadith and fiqh. Biography books provide detailed information about his life. This is largely because he wrote his autobiography asserted written as opposed to Avicenna. He preferred the tradition in philosophy as in almost every other subject. Therefore, as a follower of Fârâbî he acutely criticized Ibn Sînâ. The aim of this article is, firstly, to present the intellectual adventure of a thinker who lived after al-Ghazali. In this way, we hope that it will be understood that philosophical thought has not disappeared after the criticism of al-Ghazali. Secondly, the aim of this article is to show that after the al-Ghazali, the Avicennian tradition was not the only tendency. The traditionalist approach, which was represented by Ibn Rushd and including Abdullatif al-Baghdadî, maintained its legitimacy between the ulama.

Key Words: Abdullatif al-Baghdâdî, Polymath, Journey for Knowledge, Philosophical tradition, Islamic Science History.

* Bu çalışma 19.07.2011 tarihinde tamamladığımız *Abdüllatif el-Bağdâdî'nin Kitâbü'n-Nasihateyn Adlı Eseri: Tahkikli Neşir ve Muhteva Analizi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye, 2011) başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Abdullatif el-Baghdâdî's Book of Two Pieces of Advice (Kitâb al-Nasihatayn): Critical Edition and Content Analysis", (Master Thesis, Uludağ University, Bursa/Turkey, 2011).

Makale Gönderim Tarihi: 10 Kasım 2018

Makale Kabul Tarihi: 25 Kasım 2018

** Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslâm Felsefesi Anabilim Dalı; Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy; Afyonkarahisar, Turkey; etas@aku.edu.tr; orcid.org/0000-0003-0439-1240.

GİRİŞ

Gazzâlî (1058-1111) sonrası İslam eğitim sistemi çok farklı özelliklere sahip âlimler yetiştirmiştir. Bu eğitim sisteminin merkezinde bir vakıf kurumu olan medrese yer almıştır. Medresede dinî ilimlerin eğitim ve öğretimi yapıyordu. Fakat bu dönemde yetişen âlimlerden bazıları medresede okutulan dini ilimlerle yetinmediler. Dini ilimlerde uzmanlaşmalarına ek olarak yabancı ve antik bilimleri de kendi gayretleriyle tahsil ettiler. Dönemin âlimleri bu ilimleri, -bazen çok uzak bölgelerdeki- kütüphanelerden temin ettikleri kitaplar vasıtasıyla kendi evlerinde veyahut medreselerde -nizami müfredatın dışında- hocalardan tahsil etmişlerdir. Dönemi dikkate değer kılan temel nokta, âlimlerin her iki alanda da yetkinleşmiş olmalarıdır.¹ Abdülatîf el-Bağdâdî de bu hususiyetlere sahip âlimlerden biridir.

Bağdâdî, İslam düşüncesinin dikkat çeken âlimlerinden birisidir. Yaşadığı dönemde hem İslamî ilimlerde hem de aklî ilimlerde ayrıntılı ve titiz çalışmalar yapmıştır. Öyle ki, Arap dilinde çağının en önemli isimlerinden birisi olmuştur. Hadis naklinde bulunmuş ve birçok muhaddis yetiştirmiştir. Belagat ilmiyle ilgili çeşitli eserler yazmıştır. Fakat o, esas etkinliğini aklî ilimler sahasında göstermiştir. Mantık, Felsefe, Coğrafya, Tıp ve Tarih alanında önemli eserler kaleme almıştır. Otobiyografisini yazmış olması sebebiyle ders aldığı âlimlerden, okuduğu kitaplara, seyahat ettiği şehirlerden ilmî müzakerelerde bulunduğu âlimlere kadar neredeyse günü gününe hayatı hakkında malumat sahip olduğumuz ender âlimlerden birisidir.

Bağdâdî'nin hayatı; ders aldığı âlimler, seyahat ettiği şehirler ve okuduğu kitaplar olmak üzere üç kıstas üzerinden inceleme konusu yapılacaktır.² Gazzâlî sonrasında yaşamış, felsefeyi Platon ve Aristoteles felsefesinden ibaret görece kadar sıkı bir Aristotelesçi ve bu bakımdan İbn Sînâ'yı Aristoteles geleneğini bozmakla itham eden bir düşünürün zihin dünyasını anlamayı mümkün kılacak nitelikte olması, bu çalışmanın hem ayırıcı bir özelliği ve hem de önemli bir katkısı olacaktır.

1. HAYATI VE İLMÎ SEYAHATLERİ

Tam adı Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdülatîf b. Yusuf b. Muhammed b. Ali b. Ebî Sa'd'dır. İbn Lebbâd (Keçecizade anlamında) diye de bilinir.³ Bazı çalışmalarda⁴ İbn Nokta (Nokta oğlu) lakabıyla bilindiği zikredilse de bu, hatalı bir tespittir. Zira

¹ Shawkat Toorawa, "A Portrait of Abd al-Latif al-Baghdadi's Education and Instruction" *Law and Education in Medieval Islam*, ed. Joseph E. Lowry ve dğr. (Great Britain: Oxford Press, 2004), 91.

² Bağdâdî'nin 45 yıl boyunca yaptığı seyahatleri, görüştüğü âlimleri ve mütalaa ettiği kitapları bir arada sunması açısından faydalı olacağını umduğumuz bu metot şekil olarak Shawkat Toorawa'nın Bağdâdî hakkında yazdığı makalesinden mülhemdir. Bkz. Toorawa, "A Portrait", 91-110.

³ İbn Ebî Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, thk. Nizar Rıza (Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, 1965), 683.

⁴ Mahmut Kaya, "Abdülatîf el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 254-55; Ahmet Hulûsi Köker, "Abdülatîf Bağdâdî'nin Hayatı ve Tıbbî Eserleri", *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Abdülatîf Bağdâdî Kongresi Tebliğleri*, ed. Ahmet Hulûsi Köker, (Kayseri: Erciyes Üni. Matbaası, 1993), 1.

muhtemelen hem Bağdâdî künyesine sahip olan hem de Abdüllatif el-Bağdâdî ile aynı yıl vefat eden Ebu Bekr İbn Nukta Muinüddin (Muhıbbüddin) Muhammed b. Abdilgani b. Ebi Bekr el-Bağdadi el-Hanbeli (ö. 629/1231) ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Safedî, tam adını “Ebu Muhammed en-Nahvî eş-Şafi’î et-Tabîb Abdüllatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Mevsilî el-Bağdâdî” şeklinde vermiş, kısaca Ebu Muhammed İbn Ebi’l-’İz en-Nahvî demiştir.⁵ Bağdat’ta 557/1162 senesinde -İbn Hallikan’a göre Rebiulevvel ayında- doğmuş, 12 Muharrem 629/9 Kasım 1231 tarihinde yine Bağdat’ta vefat etmiştir.⁶ Aslen Musullu’dur. İbn Ebi Usaybia nüktedân bir kişiliğe sahip olduğunu belirtir.

İbn Ebi Usaybia, dedesi ile Bağdâdî’nin yakın dost olduğunu, Mısır’da bulunduğu sırada babası Kasım’a ve amcasına Bağdâdî’nin ilm-i edeb dersi okuttuğunu zikretmiştir. Amcasının daha sonra Bağdâdî ile Aristoteles’in kitaplarını okuduğunu ve onun sayesinde Aristoteles’in eserlerindeki derin manaları anlayabildiğini zikretmiştir.⁷ Burada zikredilen İbn Ebi Usaybia’nın amcası için, Wüstenfeld, (ö.1899) Raşidü’-Din Ebu’l-Hasen Ali b. Halife olduğunu ve bir hastanenin başhekimi olduğunu zikretmiştir.⁸

Bağdâdî’nin babası Yusuf⁹; Kur’an, Kıraat, Hadis, Mezhep ve İlm-i Hilâf ile meşgul olan, aklî ilimlere de değer veren bir âlimdir. İbn Ebî Usaybia’nın sadece Süleyman ismiyle zikrettiği Bağdâdî’nin amcası Toorawa’ya göre büyük ihtimalle Ebu’l-Fadl Süleyman b. Muhammed b. Ali el-Mevsilî es-Sûfî’dir. İsmail b. es-Semerkindî’den Hadis ilmi tahsil etmiş, 1215’te vefat etmiştir.¹⁰

Bağdâdî’nin ilim hayatı çocukluk yıllarında başlamış ve yaptığı seyahatlerle ömrünün son anlarına kadar devam etmiştir. Eğitim hayatı, seyahatleri ve okuduğu kitaplar hakkındaki bilgiler, oğlu Şerefuddîn Yusuf için yazdığı *Tarih* isimli eserin (otobiyografi) büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.¹¹ Bağdâdî’nin oğlu Şerefuddîn Yusuf için yazmış olduğu bu otobiyografinin orijinal nüshası maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bu eserle ilgili bize ulaşan malumat, İbn Ebî Usaybia’nın *Uyûnu’l-Enbâ fî tabakâti’l-etıbbâ* adlı eserinde naklettiği kısımdan ibarettir.¹² Diğer taraftan Bağdâdî’nin hayatıyla ilgili birincil bir kaynak vardır ki, bu onun *Kitâbu’n-Nasihateyn* adlı eserinde kendi hayatını anlattığı bölümdür.¹³ Bağdâdî’nin, eğitiminde etkili olan hocalara gelince, onları da şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

⁵ Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaut, Türkî Mustafa, (Beyrut: İhyau’t-Türâsi’l-Arabî, 2000), 19: 73.

⁶ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, 691; İbn Hallikan, *Vefeyâtü’l-Âyân ve Enbâu Ebnâi’z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dar-ı Sâdir, t.y.), 103; Torawa, “A Portrait”, 93.

⁷ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, 683.

⁸ İbn Ebî Usaybia da *Uyûnu’l-Enbâ* adlı eserinde Bağdâdî’nin eserlerinin listesini verdiği bölümde “*Kitâbu’r-redd alâ İbni’l-Hatîb fî şerhihî ba’zi külliyâti’l-Kânûn*” adlı eserin açıklamasına, bu eseri Bağdâdî’nin amcası Raşidü’-Din Ali b. Halife için yazdığını ve ona gönderdiğini zikreder. İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, 695; Wüstenfeld, *Geschichte der Arabischen Ärzte und Naturforscher*, (Göttingen: 1840), 132.

⁹ Toorawa, babasının muhtemelen Şeyh Ebu’l-’İz el-Mevsilî olabileceğini zikreder. Toorawa, “A Portrait”, 93.

¹⁰ Toorawa, “A Portrait”, 93.

¹¹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, 694; Torawa, “A Portrait”, 92.

¹² İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, 683-692.

¹³ Abdüllatif el-Bağdâdî, *Kitâbü’n-Nasihateyn*, İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, nr. 823, 88^b-91^a.

1.1. Bağdat

a. Ebu'n-Necîb; tam adı Ziyaüddin Ebu'n-Necib es-Sühreverdî Abdülkâhir b. Abdullah b. el-Bekrî'dir. Sünni bir mutasavvıftır. Aynı zamanda Şafii Fıkhı, Tefsir ve Usulu'd-Din âlimidir. 490/1097'de doğmuş, 563/1168'de vefat etmiştir.¹⁴ Bağdâdî, oyun eğlence nedir bilmeden Ebu'n-Necib'in elinde tahsile başladığını zikretmiştir.¹⁵

b. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülbâki b. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî İbn Battî; 477/1084'te doğmuş ve 564/1169'da vefat etmiştir. İbnü'l-İmâd eserinde Ebu'l-Feth'in muhaddis olduğunu zikretmiştir.¹⁶

c. Ebu Zür'a Tahir b. Muhammed b. Tahir el-Makdisî el-Hemedânî; 481/1088'de doğmuş ve 566/1170'te Hemedan'da vefat etmiştir.¹⁷

d. Ebu'l-Kasım Yahya b. Sâbit el-Vekîl; 566/1170'te 80 yaşında vefat etmiştir. Buna göre doğumu da 480/1087 civarındadır. İbnü'l-İmâd eserinde onun ismini Yahya b. Sâbit b. Bundâr Ebu'l-Kasım el-Bağdâdî olarak zikreder. Çeşitli otoritelerden hadis dinlemiştir.¹⁸

Bağdâdî, babasının yönlendirmesiyle çocukluk döneminde bu üç isimden Hadis tahsil etmiştir. Ayrıca Dâr-ı Zeheb'te Fahruddevle b. el-Muttalib'in inşa ettirdiği iki katlı medresede (مدرسة معلقة) hadis dinlemekten de geri durmamıştır.¹⁹

e. İbn Fadlan; yani, Cemaleddin Ebu'l-Kasım Yahya b. Ali b. Hibetullah el-Allâme el-Bağdâdî. 513/1121'de doğmuştur, 595/1199'da vefat etmiştir.²⁰ İbn Fadlan özellikle diyalektik ve münazaradaki maharetiyle tanınmış, Bağdat'ta Mustansiriye Medresesi'nde Şafiî Fıkhı müderrisliği yapmıştır.

Bağdâdî ayrıca şu isimlerden Belâgat dersleri aldı:

f. İbnü'l-Haşşâb; Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed İbnü'l-Haşşâb el-Bağdâdî. 492/1098-99'da doğmuş ve 567/1172'de -Abdüllatif 10 yaşındayken- vefat etmiştir. Abdüllatif el-Bağdâdî'nin hocalarının çoğu -Vecihüddin, el-Kazvinî, el-Kindî gibi- onun öğrencisidir. Zamanın en önemli dil bilginlerinden birisidir. Sözlük, Geometri, Felsefe ve satrançtaki maharetine ek olarak birçok belagat eserine şerh yazmıştır. Harîrî'nin meşhur eseri *Makâmât*'a yazdığı şerh/reddiye *el-İstidrâkât (el-İ'tirâzât) 'alâ Maḳâmâtî'l-Ḥarîrî* adlı eseridir. Lugat âlimi İbn Berrî, bu reddiyeye cevap vermek üzere *el-İntişâr li'l-Ḥarîrî (el-Lübâb fi'r-red 'alâ İbni'l-Ḥaşşâb, ez-Zeb 'ani'l-Ḥarîrî)* adıyla bir eser kaleme almış,

¹⁴ Toorawa, "A Portrait", 93.

¹⁵ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 683.

¹⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut-Muhammed el-Arnâvut, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1991), 6: 354.

¹⁷ İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6: 359.

¹⁸ İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6: 362.

¹⁹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 683-84.

²⁰ İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6: 524.

Abdüllatîf el-Bağdâdî de bu iki reddiyeyi uzlaştırmak üzere *el-İn(ti)şâf beyne İbn Berrî ve İbni'l-Haşşâb fi Kelâmihimâ 'ale'l-Makâmât* adlı eserini yazmıştır.²¹

g. el-Enbârî; Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah Ebu'l-Berekât el-Enbârî en-Nahvî. 513/1119'da doğmuş, 577/1181'de vefat etmiştir. Gençliğinde, Sa'id b. er-Rezzâz ile beraber Fıkıh öğrendiği Bağdat'a gelmiş ve İlm-i Hilaf bilgisini tamamlamıştır. Daha sonra, fıkıh okulundaki usta bir fakih için doğal olduğu üzere, Nizamiye'nin müdavimi olmuştur. Nizamiye'den İbnü's-Şecerî ve Arapça gramer hocası Ebu Mansur el-Cevâlikî'den Edebiyat (Adab) öğrenmiştir. Babasından Enbâr'da ve Abdülvabhâb el-Anmâtî'den Bağdat'da Hadis öğrenmiştir. Enbârî sonunda Nizamiye'de Arapça gramer hocası olmuştur. İnanılmaz derecede üretken birisidir. Çalışmaları, *İnsâf fi Mesâ'ilü'l-Hilaf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'i (Basra ve Kûfe Okulları Arasındaki Gramer Farklılıklarına Doğru Yaklaşım), Mutenebbî'nin *Divan*'ının, Harirî'nin *Makâmât*'inin ve İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-Kâtib*'inin şerhlerini de içerir. En çok da *Nüzhatü'l-Elibba fi Tabakâti'l-Üdebâ* ile meşhurdur.²²

İbn Ebi Usaybia, babasının Bağdâdî'yi, Nizamiye Medresesi'nden kadim dostu olan Kemaleddin'e gönderdiğini zikreder. Bağdâdî, *Fasih*'e girişi Enbârî'den okumuş, fakat başlangıçta Enbârî, Bağdâdî'nin kendisinde ders okumak için yeterli olmadığını düşünmüş ve onu Zaferiye mescidindeki, halkasında bulunan öğrencisi olan Vecihüddin el-Vâsitî'ye göndermiştir. Bağdâdî, daha sonra Enbârî'nin Nahiv, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Usulü'd-Din, Tasavvuf ve zühd ile alakalı 130 çalışmasını çok iyi seviyede öğrendiğini zikretmiştir.²³

h. Vecihüddin el-Vâsitî; Ebu Bekr el-Mübârek b. Ebi Talib el-Mübârek b. Ebi'l-Ezher Sa'id Vecihüddin İbnü'd-Dehhân ed-Darîr, biyografisi İbn Hallikan'da yer alır.²⁴ Bağdâdî, Vâsitî'nin Zaferiye mescidindeki halkasına iştirak ederek tüm Nahiv şerhlerini ondan okumuştur, ayrıca Enbârî'nin derslerine de dinleyici olarak katılıp Vâsitî'nin okuduğu ve Enbârî'nin şerhettiği kitapları dinlemiştir. Akşam odasına çekilince de, bu okuduklarını ezberleyene kadar tekrar etmiştir. Bağdâdî, şeyh ve şeyh'in şeyhi ile yürüttüğü bu çalışma programına düzenli bir şekilde devam etmiştir.²⁵

Vâsitî, genç yaşında Kur'an'ı ve Kur'an'ın es-Sevâdi olarak bilenen şair Ebu'l-Ferec el-Âlâ' b. Ali ve Ebu Sa'id Nur b. Muhammed b. Sâlim el-Edîb'in usulü üzere tüm okuyuşlarını ezberlemiştir. Sonraları Bağdat'tan Vâsit'e taşınarak, Zaferiye mescidine devam etmiştir. Ebu Muhammed İbnü'l-Haşşâb en-Nahvî'nin meclisine, el-Enbârî'nin ileri seviye bir öğrencisi (sahib) olarak katılmıştır. Ebu Zur'a ile Hadis ve -Hanbelî fıkhıyla eğitime başlamasına rağmen- Hanefî fıkhı çalışmıştır. Nizamiye'de gramer hocası olmuş,

²¹ İsmail Durmuş, "İbnü'l-Haşşâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 73.

²² 'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6: 425-6.

²³ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 684.

²⁴ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 4: 152-53.

²⁵ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. A. H. Çavuşoğlu, H. T. Başoğlu, (İstanbul: Gelenek Yay. 2004), 146.

Vakıf kısıtlamalarının sadece Şâfiî bir hocaya izin veriyor olmasından dolayı mezhebini değiştirmiştir. İbn Hallikân'a göre, bazıları tarafından ekoller arası aşikâr geçişlerinden dolayı kınanmıştır. 532/1137'de Vâsî'te doğan âlim 612/1215'de vefat etmiştir.

Vecihüddin, Bağdâdî'ye sadece gramer yorumlarını öğretmemiş aynı zamanda Enbârî'ye istişare için gittiği zamanlarda onu da yanında götürmüştür. Bağdâdî evine döndüğünde, dersi ezberleyene kadar tekrar tekrar okumuştur. Genelde gecenin çoğunu bunu yaparak geçirmiştir. Bu şekilde uzun süre hocasının ve hocasının hocasının halkalarına devam etmiştir. (eş-şeyh ve şeyhu's-şeyh) Bu hususta ileri bir seviyeye ulaşmış ve sonrasında kendi öğrencilerini yetiştirmeye, İbnü'l-Cinnî'nin grameri ile alakalı kendi yorumlarını aktarmaya başlamıştır.²⁶ Diğer taraftan derslerini camiye ya da eve gidip gelirken dahi ezberleyip tekrarladığından söz etmiş olması, Bağdâdî'nin gayretini, öğrenmeye olan düşkünlüğünü göstermesi açısından önemlidir.

i. İbn Ubeyde el-Kerhî (ö. 605/1208); tam ismi Ebu 'Ubeydullah el-Hüseyn b. Ahmed'tir. Bağdâdî bu âlimin gözetiminde çeşitli eserleri çalışmıştır. Bunların arasında: İbnü's-Serrâc'ın gramerle alakalı *Kitabü'l-Usul*'u ve İbnü'l-Hatib et-Tebrizî'nin *el-'Arûz* adlı eseri de vardır.

Bağdâdî'nin Bağdat'taki geleneksel eğitimi bu şekildedir. Enbârî'nin 577/1181'de ölümü ile Bağdâdî eğitiminde, geleneksel ilimleri tamamen terk etmemekle birlikte, esas olarak yabancı ilimlerle (Felsefe, Matematik, Tıp gibi) ilgilenmeye başlamıştır.

j. Eminü'd-Devle İbnü't-Tilmiz'in oğlu; Bağdâdî ondan çok önemli şeyler öğrendiğini söylemiştir.²⁷ İbn Hallikân da bu öğrenci-öğretmen ilişkisine dikkat çekmiştir.²⁸ Bu eğitim, tıbbî mahiyette bir eğitimidir.

Bağdâdî *Kitabu'n-nasihateyn*'de İbn Tilmiz olarak bilinen İbn Hibetullah Sâid'ten daha iyi bir tabip görmediğini zikreder. Karışıklığı önlemek için bu İbn Tilmiz'in, Şeyhu'l-Musannif (ö. 1165)²⁹ lakaplı kişi olmadığını, onun oğlu olduğunu belirtir ki Şeyhu'l-Musannif'e yetişemediğini onun oğlu olan İbn Tilmiz ile tanıştığını, bu sırada İbn Tilmiz'in yetmiş yaşını aştığını belirtmiştir. Aynı zamanda ölmeden önce Müslüman olan, seksen yaşlarındaki İbn Hibetullah b. Tilmîz'den bir yıl kadar ders aldığını zikretmiş ve bu adam dışında tabip ismini hak edebilecek ikinci bir kişiyi görmediğini de ilave etmiştir.³⁰ Bağdâdî, İbn Tilmiz'in müthiş bir melekeye sahip olduğunu, hastalıklar konusunda sanki bizzat hastalığı yaşamış gibi hüküm verdiğini zikrederek onun için "*Sanki beden şeffaf bir cammış gibi arkasında olanları tavsif ediyor.*" der.³¹

²⁶ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 684.

²⁷ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 685.

²⁸ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 6: 77.

²⁹ Hıristiyan Arap hekimi ve eczacı, ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Doğruyol, "İbnü't-Tilmîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 233-234.

³⁰ Bağdâdî, *Kitâbü'n-Nasihateyn*, vr. 89^a 17-89^b 1.

³¹ Bağdâdî, *Kitâbü'n-Nasihateyn*, vr. 77^a 13-17.

k. Abdullah İbn Nâ'ili; Bağdâdî, Mağrib'te Abdülmü'min'in 524/1130'da tahta çıkmasına kadar hüküm süren ve bu olaydan sonra Mağrib'i terk eden Berberî³² ailesinin bu üyesinden övgüyle söz etmektedir. Biyografi çalışmalarında kendisinden söz edilmemektedir.³³ Bağdâdî, İbn Nâ'ili'nin öğretme yöntemini garip bulmuşsa da kimya (simya), tılsımlar ve bunlarla ilgili diğer bazı alanlarda kendisine son derece itimat etmektedir. İbn Nâilî özellikle iki yazarın çalışmalarını elinde bulundurmaktadır: Câbir b. Hayyan ve İbn Vahşiyye. İbn Nâ'ili'nin bahsettiği ilimler, Bağdâdî'de bu ilimlere karşı bir sevginin uyanmasına vesile olmuştur.³⁴ Bağdâdî daha sonra, simya dönüşümleri ve deneyleri ile alakalı, Cabir b. Hayyan ve İbn Vahşiyye'ye atfedilen kitapları da incelemiştir.

Bağdâdî 28 yaşına geldiğinde, -kendi ifadesine göre- entelektüellerin hiçbirisi artık onun ilgisini çekmediği için Bağdat'tan ayrılmış ve yaklaşık 45 yıl sürecek seyahatlere çıkmıştır. Ömrünün sonuna kadar sürecek bu seyahatler süresince ilim tahsil etmiştir.

1.2. Musul

Bağdâdî ilk olarak 585/1189'da Musul'a gitmiştir. Burada da âlimlerin azlığından dolayı hayal kırıklığına uğramış fakat sonrasında umulmadık bir şekilde, bir şeyler öğreneceği birkaç kişiyle tanıştığından bahsetmiştir.³⁵

I. Kemaleddin b. Yunus; Ebu'l-Feth Kemaleddin Musa b. Yunus el-Mevsilî, 551/1156'de Musul'da doğmuş ve 571/1175'te Bağdat'ta, Nizamiye'de eğitim görmüştür. İbn Sa'dun el-Kurtubî ve Kemaleddin Enbârî'den gramer öğrenmiştir.³⁶ Babası Yunus el-Mevsilî'nin ölümünden sonra, Kemaleddin b. Yunus, sonradan Kemaliye Medresesi adını alacak olan medresede ders vermiştir. Daha sonra da Musul'daki Amir Zeyneddin camiine bağlandı. Musul'da 639/1242'de vefat etmiştir.³⁷

İbn Muhâcir medresesindeki hocalık konumunun kendisine sağladığı destekle bir yıllık güçlü ve bağımsız çalışmadan sonra Bağdâdî, insanların, özellikle eski ilimlerle alakalı, hayli övdüğü Şihabüddin es-Sühreverdî'den (el-Maktul, ö. 587/1191) haberdar olmuştur. Sühreverdî'nin bazı çalışmalarını takipçilerinden biri olan Kemaleddin b. Yunus'tan temin etmiş³⁸ ve Sühreverdî ile ilgili otobiyografisinde şöyle demiştir:

İnsanların felsefeci Şihab Sühreverdî'nin konuşmalarını heyecanla dinlediklerini duydum. Halk Sühreverdî'nin, mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerinden, eserlerinin de kudemânın eserlerinden üstün olduğuna inanıyordu. Bunun üzerine Sühreverdî'nin fikirleriyle ilgilenmeye başladım. İbn Yunus'tan -ki o da Sühreverdî'nin görüşlerine inanıyordu- onun eserlerini istedim. Telvihât, Lemha ve Me'aric elime geçti. Bu eserlerde zamane insanının cehline delalet eden şeylere

³² Aslı (المثلثة), Toorawa'nın makalesinde "Almoravid" ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 685; Toorawa, "A Portrait", 99.

³³ Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 146.

³⁴ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 685.

³⁵ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 686.

³⁶ 'Îmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7: 356.

³⁷ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, (Leiden: E.J. Brill, 1937), 1: 859.

³⁸ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 686.

rastladım. Bu eserlerde kabul etmediğim konularla ilgili birçok haşiyem vardır ki, bu ahmak adamın sözlerinden daha hayırlıdır. Onun eserlerinde huruf-ı mukattaa da vardır ki, okuyanlara ilahi esrar zannı vermek içindir.³⁹

Kemaleddin b. Yunus, Bağdâdî'ye göre, simyaya da ilgisi olan yetenekli bir matematikçi ve hukukçuydu. Ondan hem Şafiiler hem Hanefiler fıkıh okurken yine nakledildiğine göre Yahudilerle Hristiyanlar da Tevrat ve İncil okumuşlardır.⁴⁰

1.3. Şam

Bağdâdî 586/1190'da Şam'a gitmiştir. Şam'da Selahaddin'in cömert himâyesi etrafında toplanmış bir grup âlimle tanışmıştır: Ebu'n-Necib'in oğlu Cemaleddin Abdüllâtif, Kâtip İbn Talha, İbn Cüheyr sülâlesi mensupları, daha sonra idam edilecek olan vezir İbnü'l-Attar ve vezir İbn Hübeyra bunlardan bazılarıdır.

m. el-Kindi el-Bağdadî en-Nahvî; asıl adı Tâceddin Ebu'l-Yumn Zeyd b. el-Hasan'dır (ö. 613/1217). İbnü'l-Haşşâb, Ebu Mansur el-Cevâlikî ve Ebu'l-Sa'âde eş-Şecerî'den eğitim görmüştür. İlk olarak Halep'te yaşamış, eski giysiler ticareti yapmıştır. Daha sonraları (Selahaddin'in yeğeni olan) Emir İzzeddin Yusuf b. Eyyub ile arkadaşlık etmiş ve onunla birlikte Mısır'a gitmiş, buradaki büyük kütüphanelerden yararlanabilme fırsatı bulmuştur. Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ı, Müberred'in *Muktadab*'ı, Ebu Ali el-Fârisî'nin *İzâh*'ı ve *Tekmile*'sinin yanı sıra yine Müberred'in *Kâmil* adlı eserini ve kaynaklarda Hakîm Tirmizî'ye (ö. 320/932) ait olduğu zikredilen *Kitabü'l-Menhec*'i İbn Mansur'un rehberliğinde çalışmıştır. Bağdâdî onu ve metotlarını garip bulmuş ve terk etmiştir.

Bu dönem boyunca, Bağdâdî kendi kitaplarından bir kaçını üzerine çalışmıştır. Şam'da iken, artık Ma'zene'l-Garbiyye'de yaşayan Abdullah İbn Nailî ile tekrar karşılaşmıştır. Aralarında tartışma konusu olmuş ve etraflarında biri kendisinin lehinde diğeri aleyhinde iki grup oluşmuştur; el-Hatib ed-Devlaî de birinci kesime dâhildi. Bağdâdî kendisinin bizzat İbn Nailî ile konuştuğunu, hem İslamî (*Ulûmü's-Şer'iyye*) hem de rasyonel ilimlerde (*Ulûmü'l-Akliyye*) döneminin eşsiz bir ismi olabileceken, simya ve felsefeye karşı aşırı ilgisinden dolayı ona sitem ettiğini zikretmiştir. İbn Nailî, felsefe ve simyaya olan ilgisinden ötürü birçokları tarafından kötülenmiştir. Nihayetinde İbn Nailî, ed-Devlaî'yi Selahaddin'e şikâyet etmek için Akka'ya doğru yola çıkmış fakat hasta olarak geri dönmüştür. Tedavi görmesine rağmen iyileşemeyip vefat etmiştir. Şam valisi ve hevesli bir simyacı olan el-Mu'temid, İbn Nailî'nin bütün kitaplarına el koymuştur.⁴¹

1.4. Kudüs

Bağdâdî daha sonra Selahaddin'in kampına katılmak için Kudüs ve Akka'ya gitmiştir. İlk olarak kendisinin Musul'daki şöhretinden haberi olan Bahâuddin İbn

³⁹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 686.

⁴⁰ Ramazan Şeşen, "İbn Yûnus, Kemaleddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 452-453.

⁴¹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 686.

Şeddâd⁴² ile karşılaşmıştır. İbn Şeddâd'ın tavsiyesi üzerine Bağdâdî, İbn Şeddâd'ın⁴³ çadırının yakınında olan İmâduddin el-Kâtib'i⁴⁴ ziyaret etmiştir.⁴⁵ Bağdâdî, İmâdüddin el-Kâtib'i sülüs yazı yazmakla meşgul bulmuş ve İmâdüddin, Bağdâdî'yi Kelam konularında sınımıştır. İmaduddin, ayrıca el-Kâdî el-Fâdıl'a⁴⁶ bir ziyaret önerisinde bulunmuştur. el-Kâdî el-Fâdıl da Bağdâdî'yi Kur'an ayetleri üzerine sınımış, Bağdâdî bunun da üstesinden iyi bir şekilde gelmiştir. el-Kâdî el-Fâdıl ona Şam'a gitmesini söylemiştir. Bağdâdî Kahire'ye gönderilmeyi ısrarla istemiş ve sonunda tanıtım yazısı ile birlikte Kahire'ye gitmek için izin alabilmiştir.⁴⁷ Bağdâdî'nin Şam'a veya Kahire'ye gönderilmesi, sadece el-Kâdî el-Fâdıl'ın etkisinin değil, aynı zamanda Bağdâdî'nin ününün de kanıtıdır.

1.5. Kahire

Kahire'ye ilk ulaştığında Bağdâdî bir vekil (muhtemelen hazine sorumlusu, "*vekil beytü'l-mâl*") olan İbn Senâ' el-Mülk ile görüşmüştür. İbn Senâ' Bağdâdî'ye para ve erzak vermiş ve onu bölgenin ileri gelenleriyle (erbâb) tanıştırmıştır.⁴⁸ Evi, el-Hacib Lu'lu Camiindedir. Bağdâdî bize, Kahire'ye gidişindeki niyetinin üç kişiyi aramak olduğunu bildirmiştir; Yasin es-Simyâ'î, Musa b. Meymun ve Ebu Kâsım eş-Şâri'i. Bildiğimiz kadarıyla Bağdâdî her on günde bir el-Kâdî el-Fâdıl'dan talimatlar (vasiye) alıyordu. Fakat tam olarak bu vasiyetlerin içeriği bilinmemektedir.⁴⁹

n. Yasin es-Simyâ'î, *Şezerât*'ta adı geçen Ebu Tâhir İsmâ'il b. Salih b. Yasin es-Sâ'î olabilir. Bağdâdî onu simya ile ilgilendiği için sevmediğini belirtmiş ve onu güzel konuşan (محالي), dolandırıcı (مشعبذ) ve yalancı (كذاب) sıfatlarıyla tavsif etmiştir.⁵⁰

o. Musa b. Meymûn, tam adı Ebu İmrân İbn Meymûn b. Ubeydullah el-Kurtubî olan ve Maimonides olarak da bilinen ünlü Yahudî dinbilimci, filozof ve hekimdir. Kurtuba'da 527/1135'te doğmuş fakat eziyetten dolayı ailesi ile beraber 533/1149'da İspanya'yı terk etmiştir. Fez'de on yıl kaldıktan sonra doğuya seyahat etmiş ve 561/1166'dan bir süre sonra Mısır'a ulaşmış ve orada ilk olarak kuyumcu olarak çalışmıştır. Bu işten sonra önce

⁴² Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Raff' el-Esedî el-Mevsilî Bahâuddin İbn Şeddâd (ö. 632/1234) Musul'da doğup, eğitim görmüş, sonra Bağdat'a gitmiştir ve oradaki Nizamiye'de yardımcı hoca olmuştur. Daha sonra Halep'e, Şam'a ve Selahaddin'e seyahat etmiştir, 584/1188'den 589/1193'e kadar da Selahaddin'in kazaskerliğini yapmıştır. Bkz. 'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7: 272.

⁴³ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 7, 84-100.

⁴⁴ İmâduddin Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammad el-Kâtib el-İsfahânî (ö.597/1201). Şam'da, Nureddin'e kâtip olarak tayin edilmiş ve kendi onuruna yapılan medresede müderrislik yapmasının yanı sıra bazı diplomatik görevleri de üstlenmiştir. Nureddin'in öldüğü 569/1173 yılında çalıştığı yeri terk edip, hastalığa yakalanacağı Musul'a gitmiştir. Hastalığı atlattıktan sonra iyilik göreceği ve etkisi altında kalacağı Selahaddin'e katılmıştır (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 5: 147-153.

⁴⁵ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 7: 84-100.

⁴⁶ Muhyiddin Ebu Ali Abdurrahman b. Ali el-Lahmî el-Beysânî el-Askalâni'dir (ö.596/1200). Askalan'da doğmuş, Kahire'deki Divanü'l-İnşâ'da eğitim görmüş ve Kahireli vezir ailelerine kâtip olarak hizmet etmiştir. 563/1169'da İbn Hellal'den kâtibliği devralarak 564/1171'de tahta geçecek olan yeni sultanın, Selahaddin'in kâtibi olmuştur. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 3: 158.

⁴⁷ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 687.

⁴⁸ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 687.

⁴⁹ 'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6: 531.

⁵⁰ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 687.

el-Kâdî el-Fâdıl'ın daha sonra da Melik el-Efdal'ın himayesinde hekim olmuştur. Astım, basur, kişisel temizlik, cinsel ilişki ve ecza konularındaki özet makalelerinin dışında on iki adet de tıp eseri yazmıştır. Kitaplarını Arapça ve İbranice olmak üzere iki dilde yazmış ve 606/1208'de Fustat'ta ölmüştür. Bağdâdî bize onun tıp eserlerinin Galen'in on altı kitabına dayandığını bildirmektedir. Bu, muhtemelen *Kitâbü'n-Nabdü'l-Kebîr* olup dört cilt ve on altı bölümden oluşan kitaptır. İbn Meymûn, on altı yaşındayken içinde çoğunlukla Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazzâlî'nin eserlerine dayanan *Mantık San'atı* (*Sinâ'atü'l-Mantık*) isimli bir kitap yazmıştır. Yine 587/1190'da *Delâletü'l-Ha'irîn*'i, (İbranicesi: More Nevochim) dostu olan Yahudilere yazmış ve Bağdâdî de bu kitabı okumuştur. Fakat Bağdâdî'nin bu kitap hakkındaki değerlendirmesi çok serttir: "Kitaba göz attım ve kitabı, Hz. Musa'nın hukuk ve inanç konularındaki usulünü, ıslah ettiğini zannederek ifsâd eden bir kitap olduğunu anladım."⁵¹

p. Ebu'l-Kasım eş-Şâri'i isimli kişi Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Ali el-Ensârî el-Busayrî'dir (ö. 598/1201).⁵² Bağdâdî bu adamdan çok etkilenmiştir. Kahire'de aradığı kişilerden birisi de bu adamdır. Camideki bir toplantı sırasında tanıştığı Şâri'î'den klasik ustaların ve özellikle de İskender el-Afrûdîsî, Themistiyus ve Fârâbî'nin eserlerini öğrenmiştir. Bağdâdî, İbn Sînâ'nın hikmeti tekelinde tuttuğunu düşündüğünü fakat sonra Şâri'î'nin kendisindeki bu düşünceyi yok ettiğini anlatmaktadır.⁵³

1.6. Kudüs

Selahaddin'in Frenklerle ateşkes görüşmeleri yaptığı Şaban 588/Ağustos 1192'de Bağdâdî Kudüs'e dönmüş ve Selahaddin'le görüşme fırsatını yakalamıştır. Onunla görüşmeye giderken yanına mümkün olduğu ölçüde kadîm kitaplardan almıştır. Bağdâdî, Selahaddin hakkında onun cömert ve zeki olduğu kaydını düşmüştür. Selahaddin, Bağdâdî'ye aylık 30 dinar maaş bağlamıştır; buna ek olarak oğullarının eklemeleriyle beraber toplamda maaşı 100 dinar olmuştur. Bu, o zamanda çok iyi bir maaştır. Makdisî'nin belirttiğine göre, "*Bu miktar, o zamanlarda, üniversitede hukuk hocası olan birisinin aylık maaşının on katıydı. 10 dinar, 14.yy da bir doktorun maaşının yarısına tekabül ediyordu.*"⁵⁴

1.7. Şam

Bağdâdî, daha sonra Şam'a dönmüş ve Emevî Camii'nde çalışmalarına devam etmiştir. Kendisini kadîm uygarlıklara adanmış ve araştırdıkça da bu konuyu öğrenme isteği artmıştır. İbn Sînâ'ya olan düşkünlüğü oldukça azalmış ve çok geçmeden simyanın mantıksızlığını da fark etmiştir. Daha sonraları "*Allah'a şükürler olsun ki beni, çoğu entelektüelin -simya ve İbn Sînâ'nın kitapları ile- mahvolduğu yoldan kurtardı.*" diyerek

⁵¹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 687.

⁵² 'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6: 550.

⁵³ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 688.

⁵⁴ Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 87.

kendisini iflasa götürecektir iki büyük hatadan kurtarıldığını söylemiştir.⁵⁵ Selahaddin'in 27 Safer 589/3 Mart 1193'te Şam'da -Bağdâdî'ye göre doktorunun yetersiz kan almasından dolayı- ölümünden sonra Şam, Selahaddin'in en büyük oğlu olan el-Melik el-Efdal'in yönetimine girmiştir.

1.8. Kahire

Bağdâdî, el-Melik el-Aziz, kardeşi el-Efdal'e (592/1196) karşı Şam'ı kuşatana kadar el-Efdal ile birlikte Şam'da kalmıştır.⁵⁶ Daha sonra Kahire'ye gitmiştir, orada vaktini yine Ebu'l-Kasım eş-Şâri'î ile geçirmiş ve Ezher Camii'nde hoca olarak günlük ders anlatmıştır. Gün doğumundan yaklaşık saat sabah on-on bire kadar, İslâmî ilimlerle ilgili ders veriyordu. Gün ortasında, tıp ve diğer yabancı ilimleri öğrenmek isteyen öğrencileri evinde ağırlıyordu. Başka öğrencilere ders anlatmak için günün sonunda tekrar Camii'ye gidiyordu. Geceleyin de kendi çalışmalarını yapıyordu.⁵⁷ el-Melik el-Aziz'in 595/1198'deki ölümüne kadar hayatına bu şekilde devam etmiştir. Sonrasında Selahaddin'in yaşayan oğullarından aldığı maaşla şehirde bir ev almıştır. Bu sıralarda Mısır veba ile cebelleşmektedir. Bağdâdî bu vebayı ve onu takip eden enflasyonu, en meşhur eseri olan "*Kitabü'l-İfâde ve'l-İ'tibar fi'l-Umuri'l-Müşâhede ve'l-Havâdisi'l-Mu'âyene bi-Ardi Mısır*" isimli kitabında yazmıştır.⁵⁸ Daha sonra el-Melik el-Âdil Seyfuddin Ebu Bekr b. Eyyub (ö.619/1218) sultanlığın yönetimini ele geçirmiş (596/1199-1200) ve Selahaddin'in oğullarını (kendi öz yeğenlerini) dağıtmıştır. Abbasi Halifesi tarafından 604/1207 yılında tanınmıştır.

1.9. Kudüs

Bağdâdî tekrar Kudüs'e gitmiş ve orada Aksa Camii'nde farklı dersler (*Kesir minel-ulûm*) okutmuştur. Bu faaliyeti yanında birçok da eser yazmıştır.⁵⁹

1.10. Şam

604/1207'de Şam'a gitmek için Kudüs'ten ayrılan Bağdâdî, Şam'da bağımsız olarak hukuk/fıkıh öğrettiği Aziziye Camii'nde kalmıştır. Bu sırada birçok öğrencisi vardı ve öğrencileri ona sadece dilbilgisi dersi için değil, kendisinin de sonradan öğrendiği tıp ilmini öğrenmek için de geliyorlardı.

1.11. Halep ve Erzincan

Bağdâdî Halep'e bir sonraki gidişinde (609/1212'den sonra) birkaç eser yazmıştır. Oradan Anadolu'ya geçmiş ve uzun bir süre birkaç eserini ithaf ettiği Erzincan emîri el-Melik Alâuddin Dâvud b. Behram'ın hizmetinde bulunmuştur. Emir, Sultan Alâuddin

⁵⁵ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 688.

⁵⁶ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 689.

⁵⁷ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 689.

⁵⁸ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 693-96.

⁵⁹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 689.

Keykubad'ın (saltanatı 616-634/1219-1237) ellerinde ölene kadar Bağdâdî'nin koruyucusu olmuştur.⁶⁰

Bağdâdî 17 Zi'l-Kâde 625'te (18 Ekim 1228) Erzurum'a, 11 Safer 626'da (9 Ocak 1229) Erzincan'a, aynı yıl Rebülevvel ayının ortasında Kemah'a, Cumâdiyelûla ayında Diyarbakır'a, Receb ayında da Malatya'ya gitmiştir. 9 Şevval 626 (31 Ağustos 1229) senesinde Şihabuddin Atabey'in yönetimi altındaki Halep'e ulaşmış ve orada çok güzel karşılanmıştır. Halep'te bulunduğu sırada birçok eser yazmış ve birçok öğrenciye tıp ve kadim ilimler öğretmiştir. Cuma Camii'nde Arapça ve Hadis dersleri de vermiştir. İbn Ebi Usaybi'a'nın bize anlattığına göre, sürekli çalışıyor, yazıyor ve yeni eserler meydana getiriyordu.⁶¹

İbn Ebi Usaybi'a, bu sırada Bağdâdî ile görüşmek istediğinden ama görüşmenin bazı sebeplerden ötürü gerçekleşemediğinden söz eder. Aynı şekilde Bağdâdî de, Şam'a (yani İbn Ebi Usaybi'a'nın olduğu yere) gideceğinden bahsetmiş fakat öncesinde hac yapmaya karar vermiş ve Bağdat'a gidip Halife el-Mustansır'a eserlerini takdim edip oradan da hacca gitmeye niyetlenmiştir.⁶²

1.12. Bağdat

Bağdâdî, Bağdat'a vardıktan hemen sonra, 12 Muharrem 629 (9 Kasım 1231) Pazar günü vefat etmiş ve Verdiye Mezarlığında babasının hemen yanına defnedilmiştir.

2. EĞİTİM HAYATI BOYUNCA OKUDUĞU KİTAPLAR

1. ez-Zeccâc'ın *el-Me'âni'si*; Bu kitap Ebu İshak İbrahim b. Muhammed es-Sarfî ez-Zeccâc'ın *Kitab fî Me'âni'l-Kuran* adlı eseridir.⁶³ Bağdâdî bu çalışmayı, ünlü kadın gramerci Şuhde bt. Ahmed b. el-Ferec b. 'Amr el-İberî'den öğrenmiş olan İbnü'l-Haşşâb'ın okumasına (kıraat) göre öğrenmiştir.

Bağdâdî, Hadis'in yanında Hüsn-i Hat'la, Kur'an ezberiyle ve diğer önemli metinlerin ezberleri ile de meşgul olmuştur ki bunların arasında:

2. *el-Fasih*; Sa'leb'in (ö. 291/904) *Kitabü'l-Fasih* adlı eseridir. *Vefeyât*'da "hacmi küçük ama faydası büyük" diye bahsedilmiştir.⁶⁴

3. Harirî'nin (ö. 516/1122) *Makamât*'ı

4. Mutenebbî'nin (ö. 354/965) *Divân*'ı

⁶⁰ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 690.

⁶¹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 690.

⁶² İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 690. Muhtemelen görüşmenin gerçekleşmemesinin sebebi Bağdâdî'nin önce Bağdat'a gitmesi ve orada vefat etmesidir. Fakat İbn Ebi Usaybi'a, Abdülatif ile ilgili bölümün baş kısmında onunla daha önce görüştüğünden bahsederek şöyle der: "Şam'da bulunduğu sırada -Şam'a son gelişinde- onu gördüm, şeyh kısa boylu, nahif bir bünyeye sahipti." Bkz. İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 683.

⁶³ 'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4: 51.

⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 1: 102.

5. Sibeveyh'in (ö. yak. 177/793) *el-Kitâb'ı*; gramer çalışması geleneğinde sonraki birçok çalışmaya kaynaklık eden ünlü kitaptır. Kur'an'dan çok sayıda örnek ve İslam öncesi şiirinden binden fazla beyit içeren, oldukça geniş (1000 sayfa civarı) bir çalışmadır. Bağdâdî bu eseri hocası Kemaleddin el-Enbârî'den okuyup ezberlemiştir.

Hocası Kemaleddin el-Enbârî'nin, Bağdâdî'nin kendi ifadesine göre 130 kadar eseri vardı. Bağdâdî bu eserlerin büyük bir kısmını hocasından dinlemiş (sem'an), sınıfta okumuş (kırâaten) ve ezberlemiştir (hıfzen).

Ayrıca çok sayıda mebsûtât (uzun çalışmalar) ve muhtasarât (kısa çalışmalar) okumuştur.

6. Sibeveyh'in *el-Kitâb'ının es-Sirâfî Şerhi*; 290/903'de doğmuş ve 368/979'da ölmüş olan Ebu Sa'id Hasan (el-Hasan) b. Abdullah b. el-Merzubân tarafından yazılmıştır. Müellifi hayattayken bile eser çok meşhur olmuş ve Ebu Ali el-Fârisî onu kıskanmıştır. Aktarıldığına göre Ebu Ali el-Fârisî, 368/979'da 2 bin dirheme şerhin bir kopyasını, içinde hata bulmak amacıyla satın almış fakat hata bulamamıştır.⁶⁵ *el-Kitâb'ın* diğer meşhur yorumcuları şunlardır: Müberred (ö. 315/927), İbnü's-Serrac (ö. 316/928), er-Rummânî (ö. 384/994), el-Me'arrî (ö. 449/1057), ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) ve İbnü'l-Hacib (ö. 646/1248).

7. Muberrred'in *el-Muktedab'ı*; *el-Kâmil'in* yazarı, büyük filolog, Basra'da 211/826'da doğmuş ve Bağdat'ta 285/898'de ölmüştür.

8. *el-Luma'*; bu kitap Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî el-Mevsılî'nindir (ö. 392/1002). Bağdâdî tarafından 8 ayda ezberlenmiştir. İbn Cinnî, Bizanslı bir köle olan Süleyman b. Fahd el-Azâdî el-Mevsılî'nin oğlu idi. Oldukça üretken birisiydi; çalışmalarının arasında Arapça sesli ve sessiz harfler hakkında *Sırru's-Sinâ'a* (Sanatın Sırları) başlıklı bir risale ve Mutenebbî'nin divanına bir şerh vardır. Mutenebbî, İbn Cinnî'nin şairliğiyle ilgili olarak, kendisinden daha çok şey bildiğini söylemiştir.⁶⁶ Asıl hocası Ebu Ali el-Fârisî olan İbn Cinnî, 330/941'de doğmuş ve 392/1002'de ölmüştür.

Bağdâdî'nin sözünü ettiği üç *Luma'* yorumu şunlardır:

9. *Samânîni Şerhi* (Ebu el-Kasım Ömer b. Sâbit, ö. 442/1050), İbn Cinnî'nin bir öğrencisidir.

10. *Şerif Ömer b. Hamza Şerhi* (ö. ?)

11. *İbn Berhân Şerhi* (ö. 456/1064).

Ayrıca erişebildiği bütün yorumları okuduğunu söylemiştir.

⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 3: 463.

⁶⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 1: 313.

12. *Edebü'l-Kâtib*; ünlü âlim İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), kadılık memurları için yazdığı bir filoloji-tabanlı elkitabı. Bağdâdî bu eseri altı aydan kısa bir sürede, ezbere öğrendiğini söylemiştir.

13. *Takvimü'l-Lisân*; İbn Kuteybe'ye atfedilen, *Edebü'l-Kâtib*'in bir bölümü ile tıpa tıp aynıdır. Bağdâdî bu eseri günde bir fasikül olmak üzere 14 günde ezberlediğini söylemiştir.

14. *Müşkilü'l-Kur'an*; İbn Kuteybe'nin Kur'an'ın farklı okunuşları, Kur'an'da belagat ve Kur'an'ın taklit edilemezliği üzerine bir risalesi olan *Kitabu Te'vili Müşkili'l-Kur'an*'ıdır.

15. *Garibü'l-Kur'an*; İbn Kuteybe'nin eseri olup tam ismi *Kitâb Tefsîr Garibü'l-Kur'an*'dır. Kur'an'daki zor kelimelerle alakalı filolojik bir yorumdur. Bağdâdî, İbn Kuteybe'nin bu iki eserini de ezberlemiştir.

16a. *el-Îzâh*; Ebu Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abân el-Fârisî (ö. 377/987) tarafından hazırlanmış bir gramer çalışmasıdır. 196 bölüme ayrılmıştır. 1-166 arası nahiv, 167-196 arası tasrif ile alakalıdır.⁶⁷ Bağdâdî bu eserle alakalı birçok şerh de okumuştur.

16b. *et-Tekmile*; bu da Ebu Ali el-Fârisî'nin eseridir. Bazı biyografi yazarları *Tekmile* ile *Îzâh*'ı ayrı çalışmalar olarak listeleseler de Kiftî, *Tekmile* için *Îzâh*'ın devamı olduğu kaydını düşmektedir.⁶⁸

17. İbn Durusteveyh'in (ö. 347/958) *Kitabı*; büyük ihtimalle bu eser *Kitâbü'l-Kuttâb*'tır. İbn Durusteveyh, Sa'leb, İbn Kuteybe ve Müberred'in öğrencisidir.⁶⁹

18. *Kitabü'l-Usul*; Bağdâdî bunun İbn Haşşâb (ö. 567/1172) vakfında bulunan bir nüshasını Ribatü'l-Me'muniye'de okumuştur. Bu kitap, İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) *Kitabü'l-Usulü'l-Kebir*'idir.

19. *'Aruz*; bu Ebu Zekeriya Yahya b. Ali eş-Şeybânî, İbnü'l-Hatib et-Tebrizî'nin (ö. 502/1109) *Kâfi fi'l-'Arud ve'l-Kavâfi*'sidir.

20. İbn Bâbeşâz'ın *Mukaddime*'si; eser nahivle ilgilidir, müellifi, mücevher tüccarı olan Ebü'l-Hasan İbn Babeşaz (Babişaz) Tahir b. Ahmed b. İdris el-Mısri en-Nahvi el-Cevheri'dir (ö. 469/1077)⁷⁰

21. *Mukaddimetu Hisâb/Hassâb*; bu eser ile ilgili net bir bilgi bulamadık, İbn Haşşâb'ın *Mukaddime* adlı eseri olabilir.

⁶⁷ 'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4: 407; Cemaluddin el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kâhire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1986), 1: 308-310.

⁶⁸ Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 1: 308-310.

⁶⁹ Celaleddin Suyutî, *Buğyetü'l-Vüât fi Tabakati'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 2: 36.

⁷⁰ İbn Tagrîberdî, *Nücümü'z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 5: 105.

Bağdâdî, Büyük âlim ve Nizamiye’de hoca olan, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*’in yazarı Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) 4 eserini okumuştur:

22. *Mekâsîd*; bu *Mekâsîdü’l-Felâsife* adlı eserdir.

23. *Mi’yâr*; *Mi’yârü’l-İlm*.

24. *Mîzân*; *Mîzânü’l-Amel*.

25. *Mihakku’n-Nazar*.

Ayrıca İbn Sînâ’nın büyük-küçük bütün kitaplarını okumuştur.⁷¹

26. Behmenyar’ın *Kitabü’t-Tahsil*’i; Ebu’l-Hasan Behmenyar b. Merzubân (ö. 456/1067), İbn Sînâ’nın en meşhur öğrencisidir. *Kitabü’t-Tahsil*, İbn Sînâ felsefesinin mantık, metafizik, fizik ve kozmolojiyi de içeren kapsamlı bir tefsiridir. Behmenyar, *Kitab fi Merâtibi’l-Vücûd* adlı eseriyle de bilinir. İbn Sînâ’nın *Kitabü’l-Mubâhase*’si, bilindiği kadarıyla, Behmenyar’ın sorduğu sorulara İbn Sînâ’nın verdiği cevaplardan oluşmaktadır.

Bağdâdî, Kemaleddin b. Yunus’tan temin ettiği, Sühreverdî’nin şu eserlerini okumuştur:

27. *Telvihât*,

28. *Lemha*,

29. *Me’âric*.

30. *Kitabü’l-Cem Beyne Ra’yeyi’l-Hakimeyn Eflâtun el-İlâhi ve Aristotalis*; aidiyeti şüpheli olmakla birlikte Fârâbî’nin kabul edilen eserdir.

İskender el-Afrudisi (Alexander of Aphrodisias) ortaçağ Avrupa’sı ve İslam dünyasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli Aristo yorumcusudur. Bağdâdî’nin onun tıpla ilgili şu iki eserini okumuştur:

31. *Fi’l-Melanhuliya*;

32. *Fi’l-İlel Elletî Tahdusu fi Femi’l-Mi’de*

3. ESERLERİ

Klâsik kaynaklarda, Bağdâdî’ye ait eserlerin geniş bir listesi yer almaktadır. Ona, Tıp, Felsefe ve Mantık alanları başta olmak üzere, 160’tan fazla eser nispet edilmektedir. Bu eserlerin elli üçü Tıp ve Farmakoloji, dördü Zooloji, dördü Botanik, yirmisi Mantık, on sekizi Felsefe, on üçü Nahiv, sekizi Hadis, ikisi Tefsir, ikisi Fıkıh, ikisi Kelâm, onu Metodoloji ve Tarih, dördü de Ahlak ve Siyaset konularında kaleme alınmıştır. Geri kalanlar ise Dil, edebi tenkit, Matematik, seyahat hatıraları, Mineraloji gibi çok farklı

⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-Âyân*, 4: 216-19.

konular hakkındadır.⁷² R. Taylor, Bağdadi'nin *Mahz el-Hayr* (Liber de causis) adlı Aristo'ya nispet edilen Yeni-Eflatuncu eser üzerine bir şerh yazdığını belirtmektedir.⁷³

Bedevî'nin verdiği listeye göre Bağdâdî'nin kaynaklarda yer alan, günümüze ulaşamayan fakat kütüphanelerde tespit edilmesini umduğumuz Mantık, Felsefe, Ahlâk ve Siyasetle ilgi eserleri şunlardır:⁷⁴

1. *Makâle fî Keyfiyyeti İsti'mâli'l-Mantık*, Anadolu'da bulunurken yazmıştır.
2. *el-Fusûlu'l-Erba'atu'l-Mantikiyye*
3. *Makâle fî'l-Cinsi ve'n-Nev'* h. 604 yılında Şam'da bir soru sahibine verilen cevaptır.
4. *Kitâbun fî'l-Kiyâs*, elli kitapçıktan (kürrâse) oluşmuştur. Daha sonra *el-Medhal*, *el-Makûlât*, *el-İbâre* ve *el-Burhân* da ilave edilerek dört cilde ulaşmıştır.
5. *İsâgûcî* -genişletilmiş-.
6. *Kitâbu's-Semâniyyeti'l-Mantikiyye li'l-Fârâbî*, Fârâbî'nin ilgili eserinin özetidir.
7. *Şerhu'l-Eşkâli'l-Burhâniyye min Semâniyyeti Ebî Nasr*.
8. *Makâle fî Tezyîfi's-Şekli'r-Râbi'*.
9. *Makâle fî Tezyîfi Mâ Ya'tekıduhû Ebu Ali İbn Sînâ min Vucûdi Akyisetin Şartıyye Tünticu Netâice Şartıyye*.
10. *Makâle fî'l-Kiyâsâti'l-Muhtelitât*.
11. *Peri Hermeneias* -genişletilmiş-.
12. *Makâle fî Tezyîfi Mekâyîsi's-Şartıyye Elletî Yetınuhâ İbn Sînâ*.
13. *Kitâbü's-Semâniyye fî'l-Mantık*
14. *Makâle fî'l-Ekyiseti'l-Vaz'ıyye*.
15. *Makâle fî Eczâi'l-Mantık et-Tis'a*
16. *Makâle fî'l-Kiyâs*.
17. *Makâle alâ Ciheti't-tavti'e fî'l-mantık*
18. *Havâşî alâ kitâbi'l-Burhân li'l-Fârâbî*.
19. *et-Tabîyyât*, Simâ'dan His ve Mahsûs'a kadar, 3 cilttir.

⁷² İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 693-96.

⁷³ Richard Taylor, "Abd al-Latif Baghdadî's Epitome of the Kalam fi Mahd al-Khayr (Liber de Causis)", *Islamic Theology and Philosophy*, ed. Michael Marmura, (Albany: State University of New York Press, 1984), 236.

⁷⁴ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 693-96; Abdurrahman Bedevî, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, çev. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yay. 2002), 214-16.

20. *Kitâbu's-simâ et-tabî*, 2 cilttir.
21. *Makâle fi'n-nihâye ve'l-lânihâye*.
22. *Makâle mûceze fi'n-nefs*.
23. *Makâle fi'l-âdât*.
24. *Tehzîbu mesâili "mâ bâl" li-Aristoteles*.
25. *Makâle fi'r-reddi alâ İbn el-Heysem fi'l-mekân*.
26. *Makâle fi'l-milel*.
27. *Risâle fi'l-mümkin*.
28. *Makâle fi ma'na'l-cevheri ve'l-araz*.
29. *el-Kelime fi'r-rubûbiyye*.
30. *Kitâbu'l-Hikmeti'l-Alâiyye*, Metafizikle ilgili bu kitabı, Erzincan emîri Alâuddîn Dâvud b. Behrâm için kaleme almıştır.
31. *Makâle fi'r-reddi ale'l-yehûdi ve'n-nasârâ*.
32. *Makâletân fi'r-reddi ale'l-yehûdi ve'n-nasârâ*.
33. *Te'rîsu'l-fiten fi'l-mantık ve't-tabî ve'l-ilâhî*.
34. *el-Kitâbu'l-câmiu'l-kebîr fi'l-mantık ve'l-ilmî't-tabî ve'l-ilmî'l-ilâhî*, yirmi küsur yılda ortaya konmuş on ciltlik bir eserdir.
35. *Mes'ele fi't-tenbîh alâ sebîli's-saâde*.
36. *Makâletâni fi'l-medîneti'l-fâzıla*.
37. *Makâle fi's-siyâseti'l-ameliyye*.
38. *Kitâbu'l-Umde fi usûli's-siyâse*.
39. *Makâle fi'l-kader*.
40. *Ahd ile'l-hukemâ*.
41. *el-Merâkî ile'l-gâyeti'l-insâniyye*.
42. *Hikem mensûre*.
43. *Tehzîbu kelâmi Eflâtun*.

3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

1. *el-İfâde ve'l-i'tibar fi'l-umûri'l-müşâhedeti ve'l-havâdisi'l-muâyeneti bi ardi Mısır*

Batı'da ve İslam âleminde bilinen en meşhur eseridir. Mısır'da bulunduğu sırada kaleme aldığı hacim bakımından küçük, fakat muhteva açısından çok zengin olan bu eser, o dönemdeki Mısır'ın coğrafi, topoğrafik, sosyal ve iktisadi durumu hakkında oldukça

değerli bilgiler vermektedir. Eser, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Batı dünyasında da tanınmış, Lâtince, Almanca ve Fransızcaya tercüme edilmiştir.

2. *Makâle fi'l-mesâili't-tabîyye*

Bu eserin yazma nüshası *Makaletân fi'l-Havâs* ile birlikte Escorial'da bulunmaktadır. (Darenbûr Fihristi Sayı:889)

3. *Makaletân fi'l-havâs*

Müellifin beş duyuyu tıp açısından inceleyen iki makalesi, *Risale fi'l-Marazi'l-Müsemma Diyabitis* adlı risalesiyle birlikte Said Abduh tarafından (Kuveyt, 1972) neşredilmiştir.

4. *Risale fi'l-marazi'l-müsemma diyabitis*

Şeker hastalığı hakkındaki eseri, Diyabet Risalesi adıyla neşredilmiştir. Bu eserin yazma nüshası Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur. Eser Said Abduh tarafından (Kuveyt, 1972) neşredilmiştir.

5. *Muhtasar fîmâ ba'de't-tabîa*

Eserin iki yazma nüshası vardır. İlki Teymûr Kütüphanesi Hikmet bölümünde 117 numarada kayıtlı nüshadır. Bu nüsha 16-178 sayfaları arasını kapsamaktadır. Bu yazmanın büyük bölümü *Min Kitâbi "Fî mâ ba'de't-tabîa" li-Abdi'l-latîf Yûsuf el-Bağdâdî* adıyla A. Bedevî tarafından *el-Eflâtûniyye el-Muhdese inde'l-Arab* (Bedevî, 1977, s. 248-256) adlı eserin içinde neşredilmiştir. Diğer nüsha İstanbul'da bulunmaktadır (Bedevî, 2002, s. 216).

6. *Kelâmü Abdillatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî alâ şey'in mimmâ kâlehu İbn Hatîb er-Reyy alâ ba'zı kitâbi'l-Kânûn fi't-Tıb li'bni Sînâ*

Bağdâdî'nin, Fahreddin Razi'nin, İbn Sînâ'nın *el-Kanun* adlı eserindeki bazı bölümler üzerine söyledikleri hususundaki eleştirisini içeren bu eser yazma olarak Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

7. *Kavlu Abdillatif b. Yusuf alâ hâli İbn Hatîb er-Reyy fî tefsîrihi Sûreti'l-İhlâs*

Bağdâdî'nin Halep'te h. 612 senesinde yazdığı, Fahreddin Râzi'nin İhlas Suresi tefsiri hususunda eleştirisini içeren bu eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

8. *Risaletün fî mücadeleti'l-hakîmeyn el-kimyâî ve'n-nazarî*

Kimyacı ve Teorik felsefeci (Nazarî) iki hakîmin tartışmasını içeren bu eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

9. *Risâletün fi'l-meâdin ve keşfu şübehi ehli'l-kimyai (Fusûlün hikemiyyetün mütenezzi'atün)*

Madenler ve Kimyacıların (simyacıların) şüpheleriyle ilgili bu eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

10. *Risâletün li'l-İskender fi'l-Fasl hâssaten ve mâ huve kelimâtun tayyibe*

Bu eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

11. *Makâletün fi'l-mizâc*

Mizac ile ilgili bu eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

12. *Makâletün fi'l-mekân*

Bu eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

13. *Kitâbü'n-nasihateyn*

Tıp ve Felsefe konusunda Bağdâdî'nin iki nasihatini içerir.⁷⁵ Eser Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Hüseyin Çelebi 823 numaradaki Bağdâdî mecmuasında mevcuttur.

14. *Şerhu'l-fusûl li-Bukrat*

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fâzıl Ahmet Paşa Koleksiyonu 34Fa 885/1 numarada kayıtlıdır.

15. *Şerhu takdimeti'l-marife*

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fâzıl Ahmet Paşa Koleksiyonu 34Fa 885/2 numarada kayıtlıdır.

16. *el-Kitâbu'l-celî fi'l-hisâbi'l-hindî*

Matematik tarihi açısından dikkate değer bir eserdir. Eser Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, nr. 17211'de kayıtlıdır. (Fazlıoğlu, 2014, 167-168)

4. İLİM TALEBELERİNE TAVSİYELERİ

⁷⁵ Eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enes Taş, Abdülatif el-Bağdâdî'nin Kitâbü'n-nasihateyn Adlı Eseri: Tahkikli Neşir ve Muhteva Analizi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Bursa 2011;

Bağdâdî'nin ilme ve ilim talebelerine bakışını daha iyi anlamak için, onun çeşitli eserlerinde belirttiği ve İbn Ebi Usaybia'nın, *Tabakat* adlı eserinde zikrettiği tavsiyelerini aktarmakta fayda vardır. Bağdâdî'nin ilim talebelerine tavsiyeleri şöyledir:

Her gece yatağına yattığın zaman kendini hesaba çekmeli, gün boyunca yaptığın iyilikler için Allah'a şükretmeli, yaptığın kötülükler için O'ndan af dilemeli ve onları bir daha yapmamaya karar vermelisin. Sonra da ertesi gün yapabileceğin iyilikleri düşünmeli ve bu konuda sana yardım etmesi için O'na dua etmelisin.

Anlama kabiliyetin ne kadar iyi olursa olsun, ilimleri herhangi bir yardım almaksızın yalnızca kitaplardan öğrenmemeni tavsiye ederim. Öğrenmek istediğin her ilim için hocalara başvur. Eğer başvurduğun hoca sınırlı bir bilgiye sahipse, ondan daha üstün bir başkasını bulana kadar onun verebileceği her şeyi al. Ona saygı ve hürmet göstermelisin. Eğer sahip olduğun dünyevî servetten ona bir şeyler vermeye gücün yetiyorsa bunu yap. Buna gücün yetmiyorsa, o zaman güzel söz ve övgülerle ona bir karşılık vermeye çalış.

Bir kitap okurken, onu ezberleyebilmek için elinden gelen tüm çabayı sarf et ve onu çok iyi kavra. O kitabın bir anda kaybolduğunu düşün. Bundan hiç etkilenmemeli ve onsuz yapabilmelisin. Bir kitap üzerinde çalışırken kendini tümüyle ona ver, başka bir kitapla ilgilenme, okuduğun kitaba ayırmayı düşündüğün zamanı bir başkası için harcama. Aynı şekilde, iki ilmi bir arada öğrenmeye çalışma; bir iki yıl ya da ne kadar gerekiyorsa düzenli olarak yalnızca bir ilimle ilgilen, onu hallettikten sonra diğerine geç. Fakat bir ilmi öğrendiğin zaman onu bir kenara bırakabileceğini de zannetme. Aksine onunla ilişkini sürdürmelisin ki, o konudaki bilgilerin zayıflamasın ve daha da gelişsin. Bunun yolu da, sürekli hatırlayarak ve ezberden tekrar ederek o bilgileri canlı tutmaya çalışmaktır. Eğer o konuya yeni başlayan biriyisen (mübtedî) sesli okuyarak, sesli çalışarak ve arkadaşlarıyla karşılıklı müzakere ederek, eğer eğitimini tamamlamış bir âlim isen ders vererek ve kitap yazarak bunu yapabilirsin. Bir ilmi öğretme ya da o ilim hakkında münazara yapma görevini üzerine aldığın zaman, onu bir başka ilimle karıştırma. Çünkü her ilim kendi başına yeterlidir ve başkalarına ihtiyaç duymaksızın var olabilir. Bir ilim için bir başka ilme müracaat etmen, o ilmin konularını inceden inceye tetkik etme konusundaki başarısızlığını gösterir; tıpkı iyi bilmediği bir dil için başka bir dilden yararlanan kimse gibi.

İnsan tarih kitaplarını okumalı, geçmişte yaşamış insanların hayatlarını (siyer) ve milletlerin tecrübelerini tetkik etmelidir. Bu sayede, sanki kısa ömrünü geçmişte yaşamış toplumlarla birlikte geçirmiş, onlarla çok yakın ilişkiler kurmuş ve onlar arasındaki iyilerle kötülerini tanımış gibi olacaktır.

Davranışlarında asr-ı saâdeti (es-sadru'l-evvel) örnek almalısın. Bu yüzden, Peygamber'in (s.a.v) hayatını oku, fiil ve davranışlarını incele, onun izinden yürü ve onu taklid edebilmek için elinden gelen çabayı sarf et. Yeme-içme, giyim-kuşam, uyuma ve uyanma, hastalık ve tedavi, eğlence ve güzel kokular kullanma gibi konularda onun alışkanlıklarını, Rabbiyle, eşleriyle, dostları ve düşmanlarıyla kurduğu ilişkileri öğrendiğin ve öğrendiklerinin az bir kısmını bile uyguladığın zaman, çok huzurlu bir insan olacaksın.

Nefsini çok suçlamalı ondan hoşnut olmamalısın. Düşüncelerini âlimlere ve onların eserlerine arz ederek kritik etmeli, acele etmekten kaçınmalı ve teennî ile hareket etmelisin. Kibirden kaçınmalısın, çünkü kendini beğenmek ayağını kaydırır, dikbaşlılık düşmene sebep olur. Âlimlerin kapısına gidip gelerek alını terlemeyen fazilette derinleşemez, âlimler tarafından kınanmayan insanların hürmetine muhatap olamaz ve âlimlerin eleştirilerine muhatap olmayan kendisini kabul

ettiremez. Çalışmanın sıkıntısına tahammül etmeyen bilginin tadını alamaz. Zahmet çekmeyen muvaffak olamaz.

Çalışma ve fikrî faaliyetin sona erince, özellikle yatma vaktinde, dilini Allah'ın zikriyle ve O'na hamd ile meşgul et ki, ruhun O'na doysun, hayalin O'nunla dolsun ve uykunda bile O'nu an.

Dünya işleri sebebiyle sevinip mutlu olduğun zaman, ölümü, hayatın fâniliğini ve nice hayal kırıklıklarıyla dolu olduğunu hatırla. Seni üzen bir durumla karşılaştığın zaman, 'Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz' de. Gafletle bir şey yaptığın zaman istiğfar et. Ölüm düşüncesini gözünün önünden ayırma, ilim ve zühdü ahret azığı yap.

Allah'a itaatsizlik yapmak istersen, bunu yapmak için O'nun seni göremeyeceği bir yer ara. Fakat bil ki, kulunun yaptıklarını gören gözler olarak insanlar O'na hizmet etmektedir ve Allah gizlemeye kâdir olsa bile kulundaki güzellikleri ve örtmeye kâdir olsa bile ondaki çirkinlikleri insanlara gösterir. Her kulun içindeki benlik Allah'a âşikârdır ve Allah da onu kullarına âşikâr eder. Öyleyse sen de içindeki benliği (bâtın) dışındakinden (zâhir) daha iyi hale getirmeye ve kimsenin bilmediği özel hayatını (sır) toplum içindeki hayatına (alâniyet) göre daha temiz hale getirmeye özen göster.

Bu dünya sana sırtını dönerse sakın şikâyet etme. Çünkü sana ilgi ve alaka gösterecek olsa, seni fazîletleri elde etmekten alıkoyacaktır. Zengin bir kimsenin ilmin derinliklerine dalması az rastlanan bir durumdur. Bu ancak, çok onurlu olması ya da ilmi elde ettikten sonra zengin olması halinde mümkün olabilir. Ben, bu dünyanın ilim peşinde koşan kişiye yüz çevireceğini söylemiyorum. Aksine o dünyaya yüz çevirmelidir. Çünkü onun her türlü çabası ilim içindir, dünyevî şeylere ayıracak zamanı yoktur. Dünyevî şeyler ancak hırsıyla elde edilebilir, onları elde etme yollarına ve araçlarına çok kafa yormak gerekir. Dünya, sebeplerine sarılmayan kişinin ayağına gelmez. Ayrıca ilim peşinde koşan kişi, bayağı işlerle, değersiz menfaatlerle ve bin bir türlü ticaretle uğraşmayacak kadar, kendisini zenginlerin yanında küçük duruma düşürmeyecek ve huzurlarına girebilmek için kapılarında beklemeyecek kadar şerefli. Bir arkadaşımın bununla ilgili olarak şöyle bir beyti vardı:

"İlimleri peşinde iştiyakla koşan kişiyi mahrum bırakır,

Hırslı kazancın bayağılığından ilimlerin şerefi"

Bu dünyaya ait şeyleri elde etmek için başvurulacak her türlü yol, boş zaman, kabiliyet ve yoğun bir çaba ister. Çalışmalarına kendisini vermiş bir öğrenci, bunların hiçbirisine güç yetiremez. Fakat elinde dünyayı elde etmesine yarayacak araçlar olmaksızın, dünyanın onun ayağına gelmesini bekler. Yani kendisi gerektiği gibi dünya için çaba sarfetmeyecek ama dünya onun peşinden gelecektir. Böyle düşünmesi haksızlık ve insafsızlıktır. Ancak öte yandan, bir kimse bir ilme hâkim olur ve o alanda meşhur olursa, insanlar her taraftan etrafını sarar, kendisine pek çok makam teklif edilir, böylece dünya ayağına gelmiş ve şerefini feda etmeksizin dünyayı elde etmiş olur, şerefi ve dindarlığı da tertemiz kalır.

Bil ki ilim, sahibinin üzerinde onu belirgin hale getiren bir iz ve hoş bir koku bırakır, onun üzerinde dikkatleri çeken bir aydınlık ve nur oluşturur; tıpkı yeri gizlenemeyen ve ne sattığı herkesçe bilinen bir misk tüccarı ya da gecenin zifiri karanlığında el feneriyle yürüyen bir adam gibi. Dahası ilim adamı nerede ve hangi durumda olursa olsun ilgi ve itibar görür; çevresinde daima kendisine ilgi duyan, onun yanında onunla birlikte olmaya çalışan ve ona yakın olmaktan mutlu olan insanlar

toplanır. Şunu da bil ki, ilim yavaş yavaş sızar ve sonra bitkinin büyümesi ya da kaynak suyunun fişkırması gibi birden fişkırmaya başlar, toplumdaki topluma, ülkeden ülkeye intikal eder.⁷⁶

DEĞERLENDİRME

Bağdâdî, hayatının büyük bir bölümünü bilginin peşinde seyahat ederek geçirmiş, çok yönlü ve velud bir âlimdir. O seyahatlerini XIII. yüzyıl İslam dünyasının en önemli merkezleri olan Bağdat, Musul, Halep, Şam, Kudüs, Kahire ve Anadolu'da Erzincan, Erzurum ve Malatya gibi bölgelere yapmıştır. Bağdat'ta geleneksel İslamî ilimleriyle başlayan tahsiline, gerçekleştirdiği seyahatler sayesinde Mantık, Felsefe, Tıp, Coğrafya ve Tarih gibi aklî ilimleri de dâhil etmiştir. Hakikatin peşinde geçen ömrünün ilk yıllarında İbn Sînâ, Gazzâlî ve Sühreverdi gibi düşünürlerin eserleriyle tanışmıştır. Aynı zamanda Selahaddin Eyyubî, İmâduddin el-Kâtib el-İsfahânî ve el-Kâdî el-Fâdıl gibi siyasî şahıslarla; Musa b. Meymûn, Kemaleddin b. Yunus gibi âlimlerle de bizzat görüşmüş ve kendilerini tanıma fırsatı yakalamıştır.

Bağdâdî'nin düşüncesinde, *-Uyûnu'l-enbâ'* da İbn Usaybia'nın da belirttiği gibi-felsefî alan esas alındığında Aristoteles'in eserleri merkezî bir öneme sahiptir. Felsefeye İbn Sînâ'nın eserleriyle ilgi duymaya başlamış fakat Kahire'de bulunduğu sırada tanıştığı bir âlim -Ebu'l-Kasım eş-Şâri'i- sayesinde İskender Afrûdisî, Themistius ve Fârâbî'nin eserlerine de vakıf olmuştur. Bu sayede Aristoteles'in eserlerine yönelmiş ve İbn Sînâ'yı kıyasıya eleştirmiştir. Aslında Bağdâdî'nin hem felsefî hem de tıpla ilgili düşüncesinde genel olarak yaşadığı dönemin kültürel durumuna eleştirel bir bakış vardır. Zira o, *Kitâbu'n-Nasihateyn* adlı eserinde çağının hem tıp sahasında hem de felsefî düşünce sahasındaki durumunu ciddi bir şekilde eleştiri konusu yapmıştır.

Bağdâdî'nin, çağının felsefî düşüncesine yönelik eleştirel bir tavır benimsemesi, bir taraftan çok yönlü bir âlim olmasının ve tahsil ettiği geniş ilmî literatürün, diğer taraftan da hikmetin peşinde yaptığı yolculukların ve bu sayede değişik âlimlerle yaptığı ilmî müzakerelerin bir neticesidir. Aslında o, Endülüslü İbn Rüşd'ün temsil ettiği felsefî düşüncedeki gelenekçiliğin doğudaki temsilcisidir. Ona göre İbn Sînâ, felsefî düşüncede "gelenekten kopmayı" temsil eder, dolayısıyla öze dönüş için müracaat edilmesi gereken kişi Fârâbî'dir.

XIII. yüzyılda yaşamış bir düşünür olarak Bağdâdî'nin ilmî serüveninin sunulmaya çalışıldığı bu çalışma ile hem o dönemin şartları ve hem de o döneme tanıklık etmiş bir düşünürün zihin dünyasının deşifre edilmesi amaçlanmıştır. Bağdâdî gerçekten de döneminin üretken âlimlerinden biridir. Fakat çeşitli kaynaklarda kendisine nispet edilen yüzü aşkın eser olmasına rağmen onlardan sadece on üç kadar eseri günümüze ulaşmıştır. Bu durumda 1231 yılında Bağdat'a giderek Halife el-Mustansır'a bazı eserlerini takdim etme düşüncesi de etkili olmuş olabilir. Zira bu ziyareti müteakip Bağdat'ta hastalanıp

⁷⁶ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ'*, 691-93.

vefat etmiştir. Dolayısıyla 1258 yılında Moğolların Bağdat'ı yağmalaması esnasında Bağdâdî'nin eserleri de bu elîm hadiseden nasibini almış olabilir. Ancak biz yine de Bağdâdî'nin bazı eserlerinin tozlu kütüphane raflarında tespit edilebileceği yönündeki umudumuzu korumaktayız.

KAYNAKÇA

- Ahmet Hulûsi Köker, "Abdüllatif Bağdadi'nin Hayatı ve Tıbbî Eserleri", *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Abdüllatif Bağdadi Kongresi Tebliğleri*, ed. Ahmet Hulûsi Köker, Kayseri: Erciyes Üni. Matbaası, 1993, 1-10.
- Bedevî, Abdurrahman. *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yay. 2002.
- Bedevî, Abdurrahman. *el-Eflâtuniyyetü'l-muhdese inde'l-Arab*, Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1977.
- Brockelmann, C. *Geschichte der Arabischen litteratur* I-III, Leiden: E.J. Brill. 1375/1956.
- Doğruyol, H. "İbnü't-Tilmîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 233-234. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- el-Bağdâdî, Abdüllatif. *Kitabü'n-Nasihateyn*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi 823.
- el-Kıftî, C. *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*. I-IV thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kâhire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1986.
- Fazlıoğlu, İ. *Kayıp Halka*, İstanbul: Papersense Yayınları, 2014.
- İbn Ebi Usaybia. *Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, thk. Nizar Riza. Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, 1965.
- İbn Hallikan *Vefeyâtü'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas. I-VIII. Beyrut: Dar-ı Sâdir, t.y.
- İbn Tagrîberdî. *Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûk Mısr ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. I-XVI. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut-Muhammed el-Arnâvut. I-X. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1991.
- Kaya, Mahmut. "Abdüllatif el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 254-255. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Makdisî, G. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. A. H. Çavuşoğlu, H. T. Başoğlu. İstanbul: Gelenek Yay, 2004.
- Makdisi, G. *Rise of Collages: Institutions of Learning in Islam and The West*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- Safedî. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut, Türkî Mustafa. I-XXIX. Beyrut: İhyau't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Suyutî, C. A. *Buğyetü'l-Vüât fi Tabakati'l-Lügaviyyîn ve'n-Nuhât*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, (t.y).
- Şeşen, R. "İbn Yûnus, Kemaleddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Taylor, R. "Abd al-Latif Baghdadî's Epitome of the Kalam fi Mahd al-Khayr (Liber de Causis)", *Islamic Theology and Philosophy*. Ed. Michael Marmura. Albany: State University of New York Press, 1984.
- Toorawa, S. "A Portrait of Abd al-Latif al-Baghdadi's Education and Instruction" *Law and Education in Medieval Islam*, ed. Joseph E. Lowry, Devin J. Stewart, Shawkat M. Toorawa. Great Britain, 2004.
- Wüstenfeld, H. F. *Geschichte der Arabischen Arzte und Naturforscher*, Gottingen. 1840.